

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР МЕН ДӘУІР САБАҚТАСТЫҒЫ

Құттымұратова Ырысты Абдирахмановна,
Нөкіс мемлекеттік педагогикалық институты PhD, доцент

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15272027>

Қазақстан мен Өзбекстан сияқты ірі елдің әріптестік байланыстарын сөз еткенде қос мемлекет арасындағы тарихи тамырластықты, достастық пен сыйластықты, содан келіп өрбитін мән-мағынасы терең байланыстарды айтпай кетуге болмас. Бүгінгідей алмағайып уақытта екі мемлекет басшыларының, сондай-ақ қазақ пен өзбек халықтарының ынтымақтастығы, ауызбірлігі экономикалық өрлеуге бастап, ілгері қарай дамуымызға үлкен серпін әкелетіні сөзсіз. Иә, Қазақстан үшін Өзбекстан ортақ шекарасы бар әріптес ел ғана емес, ауылы аралас, қойы қоралас жатқан бауырлас ел. Демек, бұл орайдағы мемлекетаралық қарым-қатынастар да осы тұрғыдан өрбитіні түсінікті. Елдеріміз арасында 1998 жылы «Мәңгілік достық туралы» 2013 жылы «Стратегиялық серіктестік туралы» мемлекетаралық шарттардың қабылданғаны белгілі. Бұл маңызды құжаттар да екі елдің бір-біріне деген құрметінің жарқын үлгісіндей.

– Қазақ пен өзбек халықтары – бауырлас халықтар, олар бір халық, бір ұлт. Жай ғана, бір халықтың көшпенді өмір салтын ұстанған жартысы мен отырықшы өмір салтын ұстанған жартысы. Қазақтың да, өзбектің де сүйегін құрап отырған бөліктер біреу өзіміздің қоңырат-найман, арғын-қыпшақ, қаңлы, жалайырлар, алшын, сіргелілер екенін көреміз.

Бұған негіз Құрметті Президентіміздің Өзбекстан бойлап Абай Құнанбаев шығармаларын дәріптеу бойынша шығарған қаулысы болды.

Абай Құнанбаев —қазақ халқының ұлы ақыны, жазба әдебиетінің негізін салушы ғана емес, сонымен бірге ұлы ойшылы. Оның поэтикалық шығармалары мен «ғақлия» сөздері пәлсапалық этикалық, эстетикалық, психологиялық және педагогикалық ой пікірлерге толы.

Абайдың қарасөздеріндегі басты тақырыптардың бірі - мораль, тәрбие мәселелері. Бұл тақырыпқа 12-ші, 20, 36-шы, 44-ші сөздер кіреді. Ақын өлеңдерінде көтерілген адамгершілік, гуманистік мәселелер ғақдияларынды де терең, дәлелді пікірлермен берілген.

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

Абайдың дүниенің дамуы жөніндегі көзқарасында диалектикалық сарын басым. Ол табиғат құбылыстарын бір-бірімен өзара байланыста, үнемі өзгеріс дамуда болады, адамды қоршаған ортаның — табиғаттың ішкі сырын білім-ғылым арқылы білуге болады деп қарастырады.

Абай «малыңды жауға, басыңды дауға» салып, өмірінді қор қылмай татулас, бірлесіп ел боп «Егіннің ебін, сауданың тегін» үйрен, «жан аямай кәсіп кыл» деп өсиет айтты. Ол қазақ ауылындағы тап тартысын кере білді, бірақ сол таптық қанаудан құтылудың жолы оқу, ағарту деп қарады.

Абайдың қарасөздерін тақырып жағынан топтасақ, он-он бір тақырыпқа бөлінеді. 1-ші сөзінде Абай жазуға кіріскендегі мақсатын айтады. Осы қарасөзінде ақынның айтпақ ойының өміршегдігі мен бүгінгі заманмен үндестігіне таң қаласыз: "... Ақыры ойладым: осы ойыма келген нәрселерді қағазға жаза берейін, ақ қағаз бен қара сияны ермек қылайын, кімде кім ішінен сөз тапса, жазып алсын, я оқысын, керегі жоқ десе, өз сөзім өзімдікі дедім де ақыры осыған бел байладым"-дейді. Абай тек осы қарасөзінде ғана емес, барлық қарасөзінде бейне бір оқушысымен әңгімелесіп отырғанд ай, ол өзіне-өзі сұрақ беріп, оған нақтылы жауап береді. Ұлы ағартушы Абай өзінің көптеген шығармаларында қазақ халқының ауыр тұрмысын және надандығын мінепшенеді. Қара басының қамын ғана ойлайтын яғни тән қажеттігін өтеуді ғана ескеріп рухани қажеттілікті ойламайтын, біреуді алдап, біреуді арбап күн көрушілерге, өзінен күшті әкімдер алдында жағымпаздықпен көзге түсіп қалуға тырысушыларға Абай мейлінше қарсы болды. Оқудағы мақсат халыққа адал қызмет ету деп ұқты.

Пайда ойлама, ар ойла
Талап қыл артық білуге.
Артық білім кітапта

Ерінбей оқып көруге,— деп жастарды білім-ғылымды меңгеруге шақырды.

Сол кездегі кейбір оқыған жастардың білімді шен алу, шекпен кию үшін пайдаланып, парақорлықпен алдап-арбаудың құралы етуге тырысқанына ызаланған Абай:

Ойында жоқ олардың
Салтыков пен Толстой.
Я тілмаш, я адвокат,
Болсам деген бәрінде ой,

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

— деп сөкті. Жастарға халық қамын ойлаған ақын-жазушылар мен ғалымдарды үлгі-өнеге етіп, «білімдіден шыққан сөз талаптыға кез болса екен»— дейді.

Тіршіліктің тұтқасы еңбек пен білімде деп ұққан Абай:

Түбінде баянды еңбек егін салған,
Жасынан оқу оқып білім алған.
Би болған, болыс болған мақсат емес,
Өнердің бұдан өзге бәрі жалған.

Ел болу үшін қала салып отырықшы болу керек, егіншілікті кәсіп ету, мектеп салып, оқу оқып, білім алу қажет, тіршіліктің тұтқасы еңбек пен білімде ғана тұр деп жар салды. Өнер-білімсіз қоғамның пайдалы азаматы болудың мүмкін емес екендігін терең түсінген ол: «Барынды салсаң да балана ғылым үйрет. Ғылым, өнер дүниенің кілті, оны білгенге дүние арзанырақ түседі...»— деп озық мәдениетті болуға үндейді.

Абай тәрбие мәселесіне ерекше көңіл бөлді-- «Әне оны берем, міне мұны берем деп, бастан баланды алдағаныңа мәз боласың, соңынан балаң алдамшы болса кімнен көресің? «Боқта!» деп біреуді боқтатып, «кәпір қиянқы, осыған тимендерші» деп, оны масаттандырып тентектікке үйретіп қойып, «ку, сұм бол» деп, «пәленшенің баласы сенің сыртыңнан сатып кетеді деп, тірі жанға сендірмей жат-мінез қыласың» — деп, теріс тәрбие беретін ата-аналарды қатты сынға алады. «Ақыл ардың сақтаушысы» деп қарап, адамгершілік мәселелерін жоғары бағалап, ар тазалығы үшін күресуді дәріптеген ұлы ағартушы

Ынсап, ұят, ар-намыс, сабыр, талап,
Бұларды керек қылмас ешкім қылап...
Терең ой, терең ғылым іздемейді,
Өтірік пен өсекті жүндей сабап,

— деп кейбір жастардың іс-әрекетіне кейістік білдіреді.

Талап, еңбек, терен ой,
Қанағат, рақым-ойлап қой.

Бес асыл іс көнсеніз,— деп, ел қамын ойлаған жастардың бойында қандай қасиеттердің болуы керектігін тізбектейді. Ақылды азамат болу үшін адам бойындағы қасиеттердің қалыбы үш нәрсеге байланысты екендігін айтады:

«...Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,

Сонда толық боласың елден бөлек»,— деп адам мінезіндегі орынсыз мақтан, ойсыздық салғырттық, жалқаулық, күншілдік, көрсеқызарлық сияқты

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

жаман әдеттердің ақыл мен ойды тоздыратынын айта келіп, естігенді еске сақтау, көргеннен үлгі-өнеге алу, жаман әдет-дағдылардан бойын аулақ ұстау, нәпсіні ақылға жеңгізу, ұстамды болу сияқты адамгершілік қасиеттерді қастерлейді.

Ұлы ойшыл Абай адамның өсіп, жетілуіндегі тәрбиенің рөліне ерекше тоқтала келе, өзінің 19-қара сөзінде «Адам баласы туа сала есті болмайды. Естіп, көріп, ұстап, татып, естілердің айтқандарын есте сақтап қана естілер қатарында болады. Естіген нәрсені есте сақтау, ғибрат алу ғана есті етеді»—деп ақыл-естің тәрбиенің жемісі арқылы жетілетінің ғылыми тұрғыда дәлелдеп береді. Абай «сүйекке біткен мінез сүйекпен бірге кетеді» дейтін теріс көзқарасты әшкерелеп, адам мінезі өмір барысынан сабақ алып, өзін қоршаған жағдайларға байланысты өзгеріске еніп, оның іс-әрекеттері арқылы көрінеді деген тұжырым жасайды. Адам мінезінің түрлерін адамгершілік, моральдық, имандық, тұрғыдан қарастырып, оларды жақсы және жаман деп жіктейді. Әдептілікті, сыпайылықты, құмарлықты, тәуелсіздікті, беріктікті жақсы мінезге жатқызса, сепгіштікті, арсыздықты, мақтаншақтықты, қулықты, жауыздықты т. б. жаман мінез деп есептейді. «Егер есті кісінің қатарында болғың келсе, күнінде бір мәртебе, болмаса жұмасына бір, ең болмаса айында бір, өмірді қалай еткізгенің жайында өзіңнен өзін есеп ал»—дейді.

Жастардың белгілі бір өнер үйреніп, пайдалы іспен шұғылдануын, адал еңбекпен мал табуын уағыздаған ұлы ақын оларға:

Әсемпаз болма әрнеге
Өнерпаз болсаң, әрқалан
Сен де бір кірпіш дүниеге
Кетігің тап та, бар қалан,
Өмірден өз орныңды таба біл,
Қоғамның пайдалы азаматы бол, - деп өсиет айтады.

Абай үлгі етіп ұсынған адал еңбек, ар-ождан мәселелері қай қоғамда болмасын аса қажет, адамды қиыншылық атаулыдан аман алып шығатын тіршіліктің тұтқасы, өмірдің өзгермес заңы, жастарды алға жетелер жарық жұлдыз нысанасы екені даусыз.

Міне, осындай ұлы тұлғаның философиялық ой-тұжырымдарға толы дүниесін жас ұрпақтың санасына сіңіріп, ой-өрісін кеңейту бүгінгі біз сияқты педогогтар алдындағы басты міндет болмақ. Сондықтан да Құрметті Президентіміз айтқанындай ұлы ойшылдардың ізбасарлары болған Ұлы

ортадағы ғұламалар салған сара жолды жалғастырып, достықтың, туысқандықтың алтын көпірін жалғастыру қазіргі зиялы қауымның алдында тұрған үлкен жауапкершілік деп ойлаймын. Бүгіннен бастап-ақ екі ел ғалымдары алдында ұлы ақын-жазушылар туындыларын екі тілге аударып, болашақ ұрпақтар үшін түсінікті әрі қолжетімді етіп таярлау міндеті тұр. Арада біраз уақыт осы жұмыстар қолға алынбай қалды. Сондықтан да Мемлекет басшылары қолдап, жас ғалымдарға арнайы аударма мәселесіне көңіл бөлуіне мүмкіндік туғызса, және жас ғалымдардың білімінен орынды пайдаланылса бұл өте үлкен жобаларға жол ашар еді деп ойлаймын. Бұл әрине туысқандық қатнасты нығайтатын және бір үлкен бастама болар еді.

Әдебиеттер:

1. Kuttimuratova I. The influence of the karakalpak language on the speech of Kazakhs of Karakalpakstan // Norwegian Journal of Development of the International Science. – 2021. – №. 73-2. – С. 39-40.
2. Kuttimuratova I., Bazarbaeva G. Dialectological peculiarities of the kazakh language of Kungrad region in Karakalpakstan //Chief Editor.
3. Kuttimuratova I., Mambetkerimov G. Overview of toponymic names in Kungrat district // Norwegian Journal of Development of the International Science. – 2021. – №. 74-2. – С. 46-48.
4. Kuttimuratova I., Bazarbaeva G. Dialectological peculiarities of the kazakh language of Kungrad region in Karakalpakstan //Chief Editor.
5. Kuttimuratova I., Mambetkerimov G. Onomastic term of kungrat district of Karakalpakstan //Norwegian Journal of Development of the International Science. – 2021. – №. 74-2. – С. 43-45.
6. Quttimuratova I. A. Lingua-geographical study of the lexical dialectology of the kazakhs in the Republic of Karakalpakstan //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 12. – С. 674-677.
7. Abdiraxmanovna, Q. I. (2016). Professionalisms connected with fishing in the language of the Kazakh people in Muinak and Kungrad regions of Karakalpakstan. Austrian Journal of Humanities and Social Sciences, (5-6), 34-37.
8. Куттымуратова Ы. А. Изучение лексики казахского говора Кунградского района в лингвогеографическом аспекте //Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – №. 13. – С. 84-86.
9. Taubaevich, Koblanov Zholaman, and Tortkulbaeva Tursynay Abdigaziyevna. "The Role Of William Shakespeare's Work In The Development Of European Literature." Journal of Positive School Psychology 6.8 (2022): 299-304.
10. Zholaman Taubaevich Koblanov, Tursynay Abdigaziyevna Tortkulbaeva, Yrysty Abdirakhmanovna Kuttymuratova, Kuvondik Ayitbayevich Kadirov, Akmaral Nurkodjaevna Otarova, Raushan Maratovna Kametova Taubaevich K. Z. The Role Of William Shakespeare's Work In The Development Of European Literature //Journal of Positive School Psychology. – 2022. – Т. 6. – №. 8. – С. 299-304.